

Анастасія Шкленська

Національний університет «Киево-Могилянська академія»

ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНЕ ПОЛЕ «МАЄТОК» У СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТАХ НАДДНІПРЯНЩИНИ XIV–XV СТ.

У статті описано графічні та орфографічні особливості лексико-тематичного поля «маєток» у староукраїнських грамотах Наддніпрянщини. Проаналізовано вплив діалектних та іношомовних елементів на оформлення. Наведено варіанти написання лексем.

Ключові слова: грамота, маєток, графіка, орфографія, лексико-тематичне поле.

The article describes the graphic and orthographic features of the lexical and thematic field “manor” in Old Ukrainian charters of the Naddniproianshchyna. The influence of dialect and foreign language elements on the structure is analysed. The variants of spelling of the lexemes are presented.

Keywords: chart, manor, graphics, orthographic, lexical and thematic field.

Доповідь присвячено фрагменту дослідження лексико-тематичного поля «маєток», зокрема особливостям написання відповідних лексем у староукраїнських грамотах. Юридичні акти Наддніпрянщини в переважній більшості репрезентовані на прикладі Київщини та Житомирщини, що дає можливість ґрунтовно аналізувати староукраїнську на цих територіях.

У праці «Українські грамоти XV ст.» за редакцією М. М. Пещак подано до розгляду п'ять грамот з Центральної України, тоді як

в «Українських грамотах XIV в. і першої половини XV в.» В. Розова їх представлено майже втричі більше. Проте важливо врахувати, що в наведених грамотах відрізняється графічне оформлення. Яскравим прикладом слугує грамота *2, що її подає М. М. Пещак, — «Роман-Олізар Волчкевич, намісник київський, заповідає своє рухоме і нерухоме добро в землях київських, волинських і на Поділлі своїй дружині, синові та іншим родичам». Цей документ оформлений у вигляді транслітерації староукраїнської на латину та має підпис польською мовою [2, с. 26]. Впливи польської відображені й в лексичному фонді грамоти, а особливо в числівниках: *osium*, *kwart* та ін.

Цікавим фактом є усталена форма на позначення нажитого добробуту. Розглянемо грамоту «Жалованная грамота великаго князя Свидригайла Ленку Зарубичу на села въ Луцкой и Кременецкой волостяхъ, данная въ Житомирѣ 27 декабря 1433 года», де усі передавані статки описуються словами «со всимъ што к тиѣ селомъ прислушаеть» [1, с. 126–127]. Схожий варіант є й у документі, даному в Києві 15 травня 1468 року, — «Жигмонт Індрихович, староста житомирський, із своєю дружиною Анною дарують слугі Сенькові село Гридков з усіма доходами», де ці доходи знову описані за схожою схемою: «со всѣмъ с тымъ што к то(м)[у] селу служить» [2, с. 30]. Бачимо, що на місці етимологічного *ѣ* уживаються *и*. У ще одній грамоті з Києва, що дана в 1465 році, — «Князь Семен Олександрович дарує слугі своєму князю Юрію Борисовичу селище Сераків» — бачимо такий варіант: «со всемъ с тымъ и по тому какъ и перви та(к) к тому селищу прислухано». Відбувається заміщення *ѣ* на *е* [2, с. 29]. Бачимо, що відмінними є й орфографічні особливості, що добре простежується при вживанні однакової лексики, у нашому випадку займенника «всім». Яскравими прикладами вживання літери *ѣ* також є іменники на позначення мешканців маєтку: *слугѣ*, *дѣтемъ* та ін., а також номінацій природних об'єктів: *лѣсы*. У цих же групах трапляється й *ѣ* на місці *и*: *печерѣ*.

Іншу характерну орфографічну особливість грамот розглянемо на прикладі групи іменників на позначення землевласника. Найбільш ілюстративним прикладом у називному відмінку є слово «князь», що записане у різних грамотах в таких варіантах: а) кн=зь — найпоширеніша форма слововживання, що трапляється як у документах, зібраних В. М. Русанівським, так і в В. Розова; б) кнзь — у примітках до грамоти зазначено, що вона написана дуже біглим півуставом [1, с. 166]; в) кнѣзь — є одним з двох варіантів написання слова, що використані в документі. Сюди ж ми відносимо варіанти «князя» і «кнѣжати». Репрезентативним також є й інший приклад: лексема «господар» представлена такими варіантами, як hospodar у називному відмінку, а також ѡсподарѣ в родовому. Також розглянемо слово земля з групи іменників на позначення території маєтку. Подамо заувагу В. М. Русанівського: «Однією з характерних ознак української ділової мови XIV–XV ст. вважається вживання я на місці етимологічного ѣ» [2, с. 7]. Можемо зробити висновок, що в грамотах, представлених В. Розовим, простежується вплив північних говорів, адже в документах з Галичини й Волині юс малий часто трапляється на місці етимологічного *ѣ [3, с. 48].

Ще однією особливістю, про яку пише В. М. Русанівський, є вживання ь та ѣ в кінці слова, де ѣ зазвичай вживається після твердих звуків, а ь після м'яких та в деяких варіантах шиплячих [2, с. 11]. До прикладу візьмемо групу дій, що пов'язані з маєтком: вотняль, очистиль, присягнуль, честоваль, поднималь, даеть та ін.

Отже, ми можемо визначити спільні риси, що відображені в грамотах, зібраних різними дослідниками. Однією з найхарактерніших є оформлення півуставним письмом. Серед відмінностей можемо побачити вплив інших регіонів на специфіку використання літер на прикладі юса малого та варіативності вживання ятя, що, на нашу думку, є інтеграцією елементів розмовної мови в писемну традицію.

Список використаних джерел

1. Розов В. Українські грамоти. Том 1. XIV в. і перша половина XV в. Київ : Друкарня ВУАН, 1928. 268 с.
2. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.
3. Українські грамоти XV ст. / підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1965. 164 с. (Пам'ятки української мови: серія юридичної літератури).